

TERRA INCOGNITA ЕСТЕТИЧНОГО ДОСВІДУ

У статті розглядається таємнича багатошарова сутність естетичного досвіду з позицій зарубіжних та вітчизняних вчених. Простежується тенденція ускладнення теорій естетичного досвіду, зумовлена природою самого явища і надзвичайна необхідність його формування для розвитку гуманістично зорієнтованого суспільства.

Ключові слова: *поліструктурність естетичного досвіду, зарубіжні та вітчизняні традиції, досвід краси, теорія естетичного досвіду.*

В статье рассматривается таинственная многослойная сущность эстетического опыта во взглядах зарубежных и отечественных ученых. Прослеживается тенденция усложнения теорий эстетического опыта и крайняя необходимость его формирования для развития гуманистически ориентированного общества.

Ключевые слова: *полиструктурность эстетического опыта, зарубежные и отечественные традиции, опыт красоты, теория эстетического опыта.*

The article deals with mysterious multilayer essence of aesthetic experience in the works of home and foreign scholars. It reveals the tendency towards the theories of aesthetic experience complication and the necessity of its formation for the development of humanistic-oriented society.

Key words: *multistructurality of aesthetic experience, home and foreign tradition, experience of beauty, theory of aesthetic experience.*

Загальна постановка проблеми

У вітчизняній традиції концепт естетичного досвіду лише починають використовувати з певними суперечностями стосовно визначення його змісту, елементів, функцій та місця у системі естетичного виховання студентської молоді сучасного університету. Традиція ж використання цього концепту зарубіжними традиціями сьогодні є вже досить розвинутою. Проблемою естетичного досвіду займалися видатні вчені Інгарден, Яус, Дьюї, Дюфрен, Фельдман, Маршал, Ландгребе, Шустерман та інші. Виходячи з особливостей самого явища естетичного досвіду, його багатошаровості та поліструктурності, неоднозначним і суперечливим є його розуміння [5;50]. Причому вчені, що займаються цим феноменом, відстежують його вплив і необхідність вивчення естетичного досвіду під різними кутами зору, у різних галузях людського знання: психології, педагогіки, соціології, філософії, мистецтвознавства та інших гуманітарних наук. Проблема естетичного досвіду не даремно приваблювала мислителів ще у епоху античності. Уявлення про естетичний досвід змінювалися в віках, але хоча його зміст та компоненти визначалися по-різному, ці розробки були надзвичайно цінними для формування більш повного розуміння цього явища і його місця в сучасній культурі, важливість його формування в умовах виховання університетом творчої особистості, що здатна розвиватися для блага гуманістично-зорієнтованого суспільства.

Дослідження

Протягом останніх ста років більшість публікацій про мистецтво та красу, що було опубліковано в галузі психології, стосувалася специфіки відклику людської душі на красу і мистецтво і мало назву естетичний досвід або естетичне сприйняття. В працях вечних того часу досліджувалися елементи, властивості естетичного досвіду та їх розвиток.

Філософи XIX століття вважали себе новаторами, які створили так звану психологічну естетику. Але вони трохи перебільшували свою роль у цьому процесі, адже ще в далекому минулому висувалися ідеї про психологію краси і мистецтва. Але цього не приділялася належна увага, можливо тому, що проблема вважалася занадто легкою: в світі існує краса, тож щоб її сприймати людина повинна мати очі і використовувати їх, щоб бачити її. Говорячи точніше: людина повинна мати здібність сприймати красу та набувати певного ставлення до неї.

Цілком імовірно, що поняття про естетичний досвід вперше використовується Піфагором, що пише: «Життя – то атлетичне змагання: одні виявляються борцями, інші – торгівцями, а решта, найкращі, є спостережниками». Припустимо, що під спостережниками греки мали на увазі тих, і тільки тих, хто мав розвинуте естетичне сприйняття і розглядали це сприйняття у нерозривному зв'язку зі спостережником. Текст філософа започаткував поняття про естетичний досвід як такий і послужив девізом для подальших історичних міркувань. У античній та середньовічній філософії проблема досвіду поставала побічно, у зв'язку з рішенням питання про кореляцію чуттєвого і раціонального у пізнанні. Судження Платона і Аристотеля становлять цілу скарбницю ідей, які започаткували глибше розуміння цього феномену [1;5].

В давні часи, коли йшлося про естетичний досвід, поняття як таке не називалося, назва з'явилася значно пізніше ніж сама ідея. Це може служити класичним прикладом того, як історія явища може не співпадати з історією його назви.

Прикметник «естетичний» грецького походження. Слово *aesthesis* використовувалося для окреслення чуттєвих вражень людини у сполученні зі словом *poesis*, що означає мислення. Латинські, особливо середньовічні, еквіваленти *intellectus*, *sensitivus*, *intellectivus*, *sensitivus* іноді звучали за грецьким зразком *aestheticus*. До того ж, у теоретичній філософії поняття «естетичне» не використовувалося у зв'язку із красою, мистецтвом чи будь-якими видами досвіду.

Лише в середині XVIII століття Олександр Баумгартен вдихнув у поняття нове життя, зробив його дивовижну інтерперетацію. Вчений виділив чуттєве пізнання краси і назвав науку, що вивчає цю сферу греко-латинським *cognitio aesthetica*. Тоді слова «естетика» і «естетичний» поступово увійшли у загальний ужиток.

Хоча Канту були добре знайомі роботи Баумгартена, спочатку філософ нехтував його понятійним апаратом, а потім все-таки перейняв його. Це було справжнім проривом. На початку XIX століття поняття «естетика» вживалося в працях Гербарна і Гегеля. Так естетика набула статусу окремого розділу філософії поряд із логікою чи етикою.

Цікаво, що поняття «естетичний досвід», що вперше прозвучало у XVIII столітті, існувало як явище і досить широко обговорювалося принаймні дві тисячі років. У XIX столітті деякий час (зокрема у праці Генріха Гейне) поняття використовувалось у сенсі «сумнів» або «вагання», але таке його значення не прижилося [6;19].

Досвід, що з XVIII сторіччя став називатися естетичним, в давні часи визначався як сприйняття краси. Й досі вважається, що естетичний досвід та досвід краси це – одне й те саме. Щоб дати коротке визначення поняття естетичного досвіду досить назвати його «досвідом краси». Дослідники з легкістю впізнавали що є естетичним досвідом, але не могли чітко і ясно сформулювати сутність цього явища і виявити закони, за якими воно розвивається, формується і вдосконалюється.

Відомо, що дати визначення естетичному досвіду зовсім нелегко. Відомі естети різних країн світу протягом століть виділяли різні властивості цього феномену такі як піднесеність, образність (мальовничість), чарування, комічне і трагічне, що споріднені й близькі до краси, але ж не є тотожними з нею. Переживання людиною цих властивостей безумовно пов'язано з різними естетичними досвідами. Виявляється, що концепція естетичного досвіду виходить за межі вище згаданого досвіду краси, і ще більше відхиляється від концепції досвіду мистецтва. Тож всі три поняття в естетиці: краса, мистецтво, естетичний досвід й похідні від них: прекрасне, художнє, естетичне мають свій власний простір для розвитку і функціонування [6;20-21].

Теорії, які з'явилися в епоху Ренесансу, нагадали про переконання, що для того, щоб пережити естетичний досвід, а швидше досвід краси, необхідний не лише сам естетичний об'єкт, а ще й особлива здатність суб'єкту, відповідне сприйняття суб'єктом тієї краси. В епоху Відродження це сприйняття умовно поділялося на активне і пасивне.

Досвід розглядався філософами-ідеалістами (Берклі, Юм, Авеаріус), раціоналістами (Декарт, Ляйбніць), а також теоретиками прагматизму (Пірс, Д'юї, Мід). В. Татаркевіч вважає, що епохи античності, середньовіччя та Відродження певною мірою розглядали феномен естетичного досвіду, але ж переконання вчених цього періоду були досить обмеженими. Донедавна естетичний досвід вважався досвідом краси, і це здавалося настільки явним, що із цим визначенням не погоджувалися лише одиниці. Тож поступово ця проблема набула своєї актуальності і стала одною з головних в естетиці [6;25].

В XVIII століття Жан-Батіст Дюбо висунув нову теорію про те, що людина робить лише те, що задовольняє її потреби. Однією з них є чимось займати своє мислення, інакше людина буде нещасною і занудьгує. Ця теорія вважається першою, що визначає ціль естетичного досвіду. В XVIII столітті, у епоху Просвітництва, з'явилася ідея про існування особливої здатності, що призначена лише для впізнання прекрасного. Улюбленим поняттям цього століття було поняття смаку (gout, gusto) вживане як психологами так і філософами. В Англії Шафтсбері, Хатчесон і Едісон активно розробляли у своєму психологічному аналізі поняття про досвід краси чи, як ми його тепер називаємо, естетичний досвід [6;26].

У той період XVIII сторіччя естетичний досвід почав визначатися по-іншому, припускалося, що деякі предмети здатні пробуджувати почуття естетичного задоволення, ведучу роль грали асоціації. У XIX столітті почалася епоха серйозних змін у західній естетиці, що замінили головний предмет її вивчення – ідею про красу на ідею про естетичний досвід. Вчені помітили, що красиві об'єкти не мають спільних рис і почали шукати більш універсальну теорію, яка б охоплювала всі аспекти. Це спричинило виникнення різноманітних теорій, що йшли корінням у давні часи.

Найпростіша теорія полягає у тому, що естетичний досвід є особливим видом досвіду, який не підлягає аналізу (В. Вундт, Г. Фехнер, Дж. Кон). Інша теорія, гедоністична,

стверджувала, що естетичний досвід – це лише почуття задоволення (непривабливість навпаки є джерелом негативного досвіду, потворності) (Декарт, Р.Мюлер-Фраєнфельс). Інші теорії, що розвивалися у ХХ сторіччі, робили спроби визначити чим є естетичний досвід і робили це по-різному, підчас використовуючи суперечливі підходи. Одні теорії стверджували, що естетичний досвід – це пізнання, інші – ілюзія; одні розглядали його як активний досвід (емпатійна теорія), інші – як пасивний (теорія споглядання); одні вважали естетичний досвід раціональним, інші – суто емоційним проявом.

Теорія, а швидше група теорій, що називається когнітивною, вважає, що естетичний досвід це - форма пізнання. Серед її прихильників був Баумгартен зі своєю естетичною доктриною. У ХІХ і ХХ століттях ця теорія знайшла нові форми. Італійський вчений Бенедето Кроче бачив естетичний досвід як «інтуїцію», «духовний синтез», освічення розуму, який виводить формулу, що пасує об'єкту сприйняття. К. Фідлер вважав, що в естетичному досвіді розум знаходить пояснення очевидному існуванню світу.

Протилежна когнітивній теорії – теорія ілюзійонізму, згідно з якою естетичні досвіди розглядаються як ті, що діють у світі ілюзій, що залишили реальний світ (К. Ланге, Е. фон Хартман, М. Гайгер). Теорія, що бачить естетичний досвід у його активному прояві, називається емпатійною. Вона бере свій початок у Німеччині та полягає у тому, що ми переживаємо естетичний досвід, коли суб'єкт, глядач або слухач, передає свою діяльність об'єктам та приписує естетичному об'єктові характеристики, якими він не володіє (Фішер, Фехнер, Ліпс).

Абсолютно протилежною теорії емпатії є теорія споглядання. Вона полягає у тому, що в естетичному досвіді ми отримуємо задоволення в жодному випадку не від суб'єктів, точніше не від нас самих, а від об'єктів, від предметів, які ми бачимо, підкоряємося ним та вбираємо їхню красу. Естетичний досвід це – особлива форма досвіду спостерігача, досвід пасивної концентрації, підкорення красі. Протягом ХХ сторіччя теорія споглядання, вона ж теорія естетичної концентрації, пасивного підкорення красі, знайшла своїх прихильників у Германії (О. Кюльпе), Америці (Дж. Дюкас), Польщі (Дж. Сегал).

У ХІХ та ХХ століттях естетична думка розвивалася таким чином, що теорії, що з'явилися, важко було назвати окремими, вони скоріше слугували доповненням до теорії споглядання.

Одним з відгалужень була теорія самотності. Її прихильники (зокрема Д.Хаман) стверджували, що усамітнення є головною умовою для переживання естетичного досвіду. Вважалося, що розум має бути наповнений лише думками про об'єкт споглядання, для отримання результату суб'єкт має бути сам на сам із об'єктом і перебувати в абсолютному спокої. Тож естетичний досвід передбачає концентрацію суб'єкту на об'єкті споглядання та руйнацію решти. Теорія внутрішньої дистанції передбачає концентрацію на принаймні одному об'єкті на першому рівні («стан уваги»). Необхідною умовою для спричинення естетичного досвіду є внутрішня дистанція. Теорія незацікавленості говорить про те, що переживання естетичного досвіду вимагає усунення із нашої свідомості всіх сторонніх справ, особистих практичних справ поточної важливості (Скотт Еріугена). Діаметрально протилежними є розуміння естетичного досвіду у емпатійній теорії (активний досвід) та теорії споглядання (пасивний досвід). Одна теорія розглядає естетичний досвід як інтелектуальний, інша – суто емоційний. У ХІХ столітті роль відчуттів не була головною у розумінні естетичного досвіду, і тільки під кінець століття з'явилася

ідея, що естетичний досвід є проявом справжньої емоції, ейфорією. Теорія ейфорії, суто емоційна естетична теорія, виникла цілком не очікувано слідом за періодом позитивізму.

Велика кількість різноманітних естетичних теорій, що виникли у XIX і XX століттях, зумовлена складністю явища естетичного досвіду. Здійснений у них аналіз виокремлює не лише певні риси естетичного досвіду, а ще й пов'язані з ним особливе сприйняття і розумові здатності. Таким чином, деякі теорії шукали сутність естетичного досвіду у певному сприйнятті, інші – у здібностях розуму або об'єкті досвіду та його компонентах, періодах розвитку та інших притаманних йому рисах [6;90].

Відмінності, що є в розглянутих теоріях, стали занадто великими і лякаючими, щоб не спонукати вчених-естетів узятися за пошуки альтернативи - більш складних плюралістичних теорій замість існуючих однобічних і радикально протилежних. Одна з теорій, що увібрала в себе багаторічний попередній досвід досліджень в цій галузі, виникла у середині XX століття в праці Романа Інгардена. Вчений доводить у ній, що естетичний досвід є безперечно різноманітним на всіх стадіях свого розвитку. Він змінюється і проходить різні етапи: на одній стадії він більш відповідає характеристикам, що представляє теорія інтелектуального сприйняття, на іншій – тим, що розглядає емоційна теорія. Згідно із Інгарденом, спочатку естетичний досвід проявляється як емоція, що народжується, як хвилювання і збудження. На другій стадії, завдяки емоційному відклику, що забезпечила перша, увага активно зосереджується на об'єкті, що розглядається. Потім наша свідомість звужує коло наших інтересів, і ми зосереджуємося на певній рисі чи властивості об'єкту. Третя стадія характеризується конкретною «концентрацією сприйняття» цієї властивості. Естетичний досвід продовжує трансформації, що відбуваються по черзі: справжнє захоплення суб'єкта, створення ним образу об'єкта і перцепційне переживання суб'єктом цього об'єкту. Перші стадії розвитку досвіду є динамічними і суто емоційними, останні ж навпаки характеризуються статичним спогляданням, а естетичний досвід як такий є послідовністю мрійливості та зосередженості, задумливості і концентрації. [6;90].

Висновки

Значна кількість теорій про естетичний досвід свідчить про те, що це питання досить важке і вимагає ґрунтовних всебічних пошуків рішень. Через складність розуміння явища естетичного досвіду його теорії викликають суперечності, а поняття досі немає чіткого визначення. Дослідження естетичного досвіду обмежувалося переважно естетичним аспектом використання естетичного відношення до виховання людини (І.Зязюн). Категорійний зміст цього поняття як такий не досліджувався [5;51].

Згідно з Євгенією Скороваровою, естетичний досвід постає як поняття, з розуміння якого випливає розуміння суміжних понять, естетичних якостей і вимірів. Він уявляється як досвід прекрасного, гармонійного, самоцінного, виразного та символічного. Умови і обставини, що швидко змінюються, вимагають від людини гнучкого і прогресивного підходу до формування естетичного досвіду і наповнюють його новим змістом, відбувається розширення цього концепту, простежується його міждисциплінарний характер [5;54]. Сучасними вченими-педагогами досвід розглядається як сукупність знань, умінь, навичок і переживань людини, які стають надбанням особистості в процесі життєдіяльності (М.Долматова). Долматова обґрунтовує необхідність формування естетичного досвіду в вищій школі та визначає його як систему зв'язків, складне духовно-інтегра-

тивне утворення, що акумулює в собі знання, вміння, навички та емоції, набуті у процесі естетичної діяльності [2;7]. О.Павлова говорить про досвід як про процес інтеграції здібностей, енергію, що дозволяє культурі насичувати всі її елементи, В. Іванов називає його «суб'єктивною міцністю людини». Досвід постає перед людиною як процес (безперервний досвід життя) і результат (досвід чогось певного) [1;49-50]. Вчені погоджуються, що естетичний досвід є категорією універсальною, оскільки він відображає внутрішню сутність особистості і є основою для формування ефективної, продуктивної діяльності особистості. Т. Сердюк визначає його як інтегроване особистісне утворення, що формується у процесі естетичної діяльності, причому його змістовною стороною виступають естетичні знання, уміння та ставлення до мистецтва [3;18]. Естетичний досвід є концентрацією досвіду, частиною життєвого досвіду; культурологічно, соціально та особистісно цінністю, цілісним функціональним утворенням у структурі духовно-практичного зв'язку особистості студента із естетичними цінностями і мистецтвом [4;5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Павлова О.Ю. Естетичний досвід як онтологічна проблема: автореферат на здобуття наук. ступеня д. філос. наук: спеціальність 09. 00. 08 – «Естетика» / О.Ю.Павлова – Київ, 2009.
2. Долматова М.П. Формування естетичного досвіду студентів філологічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спеціальність 13.00.07 – «Теорія і методика виховання» / М.П.Долматова – Луганськ, 2007.
3. Сердюк Т.І. Формування художньо-естетичного досвіду майбутніх учителів хореографії як педагогічна проблема: автореферат на здобуття наук. ступеня канд. пед. Наук: спеціальність 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Т.І.Сердюк - Київ, 2009.
4. Гриценко І.В. Формування естетичного досвіду молодших школярів у процесі художнього діалогу : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спеціальність 13.00.07 – «Теорія і методика виховання» / І.В.Гриценко – Херсон, 2002.
5. Скороварова Є. Аналітика естетичного досвіду: концептуальний розгляд / Є.Скороварова // Філософська думка. - 2009. — № 6. — С. 49-60.
6. Tatarkiewicz W. Przeżycie estetyczne. Dzieje pojęcia. – Режим доступу до статті: <http://chomikuj.pl/japonka606/>